

щоб взяти її на озброєння. Чи не варто нам прислухатися до процитованих вище слів політпрацівника Придніпровської дивізії: «голодують, проте в цьому ніхто не винен?»

Цю тезу слід розглядати як «відмазку» сталінської команди від влаштованого нею Голодомору. Якби «виховання голодом» ставилося як основне завдання терористичної політики Кремля, воно не обмежувалося б тільки українськими регіонами. «Нищівний удар» по українському селянству, узгоджений в часі з масовими репресіями проти національної інтелігенції, спрямовувався проти української нації-держави. Безжальний терор перетворював її у нешкідливу для Кремля етнографічну спільноту. Пересвідчившись в тому, що Україна втратила повстанський потенціал, Сталін погодився на пропозицію Постишева перенести в 1934 р. столицю УСРР з Харкова в національний центр українського народу — м. Київ.

5. Колгоспне село в другій п'ятирічці

На січневому (1933 р.) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК Сталін оголосив про відмову від політики «підхльостування» у промисловості і в сільському господарстві. Поворот економічної політики на селі ознаменувався заміною продрозкладки продовольчим податком і дозволом колгоспам та одноосібникам реалізовувати за цінами вільного ринку продукцію, вироблену понад твердо зафіксовану норму державних поставок. Перехід від контрактаційної системи з безрозмірним заготівельним планом до обов'язкової, на засадах натурального податку, поставки певної кількості м'яса і молока був здійснений раніше (у квітні і грудні 1932 р.). Але у відносинах між містом і селом м'ясо-молочна продукція відігравала другорядну роль. Скасування контрактації по хлібу відбулося постановою «Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами» від 19 січня 1933 р.

Чи могли відносини між «командними висотами» економіки та сільським господарством радикально змінитися після прийняття однієї — єдиної постанови? Могли, і є приклад: рішення X з'їзду РКП(б) про перехід від продрозкладки до продподатку. Цим рішенням започатковувався неп. А постановою від 19 січня 1933 р. Кремль визнавав, що вирощена в колгоспі продукція належить селянам, а держава мусить одержати лише її частку у вигляді податку, розмір якого колгоспники знатимуть завчасно. Податковий характер зернопоставок означав, що вирощене понад обсяг цих зобов'язань зерно колгоспники можуть використовувати на власний розсуд. Те, що їм було відомо, скільки зерна треба відвантажити в кінці року державі за обов'язковою поставкою і як плату за послуги машинно-тракторних станцій, створювало зацікавленість у результатах колективного господарювання. Отже, в січні 1933 р. колгоспи набули той вигляд, який нам відомий. Однією половиною свого обличчя (громадським господарством) вони зверталися до державного сектора економіки, а іншою (присадибним господарством) — до ринку.

Партія керувала країною за допомогою рад, тобто на відстані. У мирний час ще не було випадків «прямого правління». Але спричинена трирічною продрозкладкою економічна криза виявилася настільки гострою, що в сільській

місцевості було визнано доцільним тимчасово покласти всю владу на спеціальний орган, який об'єднував компартійний і чекістський апарати — політвідділи МТС та радгоспів.

Найбільш стрімкими темпами мережа політвідділів розбудовувалася в Україні. Від грудня 1932 р. до кінця 1933 р. було створено 643 політвідділи. Визнавалася застарілою практика масової мобілізації міських комуністів на господарські кампанії в сільській місцевості. З ініціативи П. Постишева почалася кампанія відрядження міських комуністів на постійну роботу в МТС і колгоспи. Міські підприємства прикріплювалися до МТС, цехи брали під свою опіку колгоспи зони обслуговування цієї МТС, а заводські бригади шефствували над конкретними колгоспними бригадами. Це дозволило за допомогою міста відремонтувати техніку МТС і радгоспів до початку сівби. У посівній кампанії та жнивах взяли участь понад 300 тис. мешканців міст¹⁴⁸.

У лютому 1933 р. в голодоморних регіонах (УСРР, Північний Кавказ, Нижньоволзький край) були утворені комітети ЦК ВКП(б) із сівби — спеціалізовані органи з надзвичайними повноваженнями, які очолювалися керівниками партійних комітетів. В Україні такий орган очолив генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор.

23 лютого 1933 р. для селянського сектора УСРР було затверджено план хлібопоставок в обсязі 264 млн пудів. 27 серпня його переглянули з урахуванням фактичної врожайності у бік збільшення, але неістотно — до 266 млн пудів. Отже, сумарні зобов'язання республіки виявилися на рівні тричі скороченого хлібозаготівельного плану з урожаю 1932 р.¹⁴⁹ Проблема полягала, однак, у тому, що тепер цей план не можна було механічно розкласти по районах та колгоспах і зробити його обов'язковим завданням. Згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 січня 1933 р. хлібопоставки необхідно було розподілити на всі господарства, виходячи з площі посівів і реальної врожайності.

Ще у травні 1932 р. РНК УСРР утворив при республіканському Управлінні народногосподарського обліку (УНГО) міжвідомчу обліково-контрольну комісію за участю представників Держплану, Наркомзему, Наркомпостачу, Комітету заготівель і НК Робітничо-селянської інспекції. Окремо статистичний облік провадили працівники Наркомзему УСРР. Незважаючи на це, реальну цифру зібраного в 1932 р. врожаю встановити неможливо, оскільки в статистичних джерелах фігурують суперечливі цифри. Треба погодитись із судженням авторитетного дослідника С. Максудова (О. Бабьонішева), який констатував факт зруйнування системи обліку продукції в радянському сільському господарстві¹⁵⁰. Власне, й на червневому (1933 р.) пленумі ЦК ВКП(б), матеріали якого були недоступні для Максудова, вказувалося, що вірогідних даних про валовий збір зернових в Україні у 1932 р. немає. Значно різнилися навіть розміри посівних площ республіки: Наркомзем СРСР давав показник, на 600 тис. га більший від даних Наркомзема УСРР¹⁵¹.

Навесні 1933 р. в СРСР було організовано до 400 міжрайонних державних комісій із визначення врожайності, розмірів посівних площ і валового збору зернових. Вони підпорядковувалися Центральній комісії при РНК СРСР та її уповноваженим у республіках, краях і областях. Утворюючи незалежну від місцевої влади контрольно-інспекційну систему, центр міг сподіватися на виявлення справжньої картини врожайності.

Коли ця система просигналізувала про статистичне неблагополуччя на Одещині, Й. Сталін відреагував миттєво. 20 червня 1933 р. центральні газети надрукували телеграму генсека і глави уряду В. Молотова секретареві обкому та голові облвиконкому Одеської області такого змісту: «За достовірними даними, керівники Одеського зернотресту свідомо зменшили показники врожаю по радгоспах з метою порушити радянський закон про здачу зерна, обманути державу й зірвати виконання плану хлібоздачі. Раднарком і ЦК зобов'язують вас негайно перевірити цю справу, виключити з партії і притягнути до кримінальної відповідальності всіх без винятку винуватих»¹⁵².

Публікації в пресі стали випробуванням тактичним ходом: показати на конкретному прикладі, що статистика перебуває під контролем. У день оприлюднення телеграми С. Косіор і П. Постишев опублікували прийняту шляхом опитування резолюцію об'єднаного засідання президії ЦКК КП(б)У і НК РСІ УСРР такого змісту: «Здійснити разом з ДПУ і обкомами термінову перевірку практики оцінки урожаю в радгоспах і за наявності фактів, подібних до Одеського зернотреста, вжити негайно до винуватців найбільш нещадних законів»¹⁵³.

Витрата коштів на організацію державних комісій з визначення врожайності стала доцільним капіталовкладенням. Ці органи обліковували не коморну, а біологічну (на пні) врожайність. Саме від неї йшло нарахування обов'язкових поставок. Селянам треба було сумлінно попрацювати, щоб звести до мінімуму втрати врожаю від поля до комори. Ці втрати тепер скорочували їхню частку врожаю.

Жнива 1933 р. супроводжувалися величезними втратами. Причиною цього було не стільки небажання колгоспників сумлінно працювати, як у минулі роки, скільки фізична нездатність до праці. У багатьох районах, які особливо постраждали від голоду, відчувався сильний дефіцит робочих рук. Його долали шляхом створення мобільних бригад із колгоспників менш постраждалих від голоду районів, а також відмовою на певний час від чергового набору перемінників до територіальних частин Червоної армії. Значну роль відіграли на жнивях міські мешканці, особливо робітники великих підприємств та студентська молодь.

Згадуючи у 1934 р. недоліки минулорічної кампанії, С. Косіор вказав, що втрати зерна, за найбільш скромними підрахунками, сягали кількох сотень мільйонів пудів, і лише добрий урожай «певною мірою замазав усі проріхи у збиранні». У доповіді на пленумі ЦК КП(б)У, опублікованій газетою «Комуніст» 17 червня 1934 р., він наводив жахливі дані про втрати хліба. Зокрема, у деяких районах Одеської і Донецької областей вони сягали 40%. Особливо великі втрати спостерігалися внаслідок затягування молотьби. У Старокаранському, Рівненському, Арбузинському та інших районах молотьбу проводили навіть у квітні і травні вже наступного року. Це призвело до того, що колгоспи за врожаю 10–11 центнерів з га намолочували не більше 1–2 центнерів¹⁵⁴. Держава від цього не страждала, адже обов'язкові поставки обчислювалися з урожаю на пні. Страждали знесилені від голоду селяни.

Хлібоздача республіки з урожаю 1933 р. складала 317 млн пудів. Селянський сектор дав 281 млн пудів при плані 266 млн¹⁵⁵. Отже, 15 млн пудів селянського зерна надійшло понад план. Це перевиконання було незначним

(близько 5% від усього обсягу хлібопоставок). Важливо виявити походження надміру, оскільки керівники партії і держави урочисто заявляли, що не буде зустрічних планів.

10 липня 1933 р. у районній газеті «Прапор колгоспника» (Великобурлуцький район Харківської області) з'явилася стаття секретаря редколегії Ларіонова. Співчутливо цитуючи спровоковані висловлювання окремих колгоспників, автор у замаскованій формі захищав доцільність зустрічних планів. Цього було досить, аби Постишев відреагував дуже гостро. 22 липня преса опублікувала рішення бюро Харківського обкому КП(б)У, негайно передруковане (Постишев про це потурбувався) центральним органом ЦК ВКП(б) — газетою «Правда». В рішенні говорилося, що газета «Прапор колгоспника» стала на шлях «підризу довіри колгоспних мас до закону про поставку зерна державі». Ларіонов дістав суворо догану і був знятий з посади. Випадок з ним широко висвітлювався, аби запевнити селян, що їх роботу в громадському господарстві колгоспів буде матеріально компенсовано.

Разом із тим в Кремлі не бажали остаточно відмовлятися від понаднормових вилучень селянської продукції. 20 листопада 1933 р. Й. Сталін прийняв делегацію селян Одеської області. Вони запитали, чи не будуть на місцях замасковано впроваджувати зустрічні плани хлібозаготівель? Сталін відповів: «Жодних зустрічних планів під будь-яким виглядом не буде допущено. Партія і радянська влада суворо карали тих, хто проводив зустрічні плани. Вони суворо каратимуть і надалі. Кооперація закуповуватиме деяку кількість хліба тільки на добровільних засадах, на вигідних для селян умовах». Але пізніше з підготовленого для публікації тексту цієї бесіди генсек викреслив як запитання колгоспників про зустрічні плани, так і свою відповідь на нього¹⁵⁶.

У 1933 р. держава не тиснула на селян зустрічними планами, зважаючи на тяжку ситуацію в селі. Невелику кількість хліба (до 4 млн пудів) вона отримала в колгоспах та у одноосібників в порядку закупівлі з одночасним «отоваренням» виручки дефіцитними промтоварами. Різниця між нормативними і фактичними хлібопоставками на користь останніх склалася в основному завдяки збільшеній натуроплаті за послуги МТС у зв'язку з кращим, ніж передбачалося, урожаєм.

План хлібопоставок з урожаю 1933 р. Україна виконала вже на початку листопада. Трирічні зимові хлібозаготівлі відійшли у минуле. Було заготовлено зерна на 56 млн пудів більше, ніж торік (коли заготівлі тривали до лютого 1933 р.). Співвіднести розмір поставок із валовим збором неможливо, бо ми знаємо тільки біологічну, а не коморну врожайність. Водночас можна зробити орієнтовний розрахунок, який покаже ступінь напруженості хлібного балансу.

У 1933 р. при посівній площі в 19,9 млн га і середній врожайності на пні 11,4 центнера з га валовий збір зерна мав становити 227 млн центнерів, тобто 1419 млн пудів¹⁵⁷. За свідченнями німецьких сільськогосподарських експертів, поданими Р. Конквестом, у хлібовиробній смузі СРСР в 1933 р. було втрачено понад 30% урожаю¹⁵⁸. Ці дані збігаються з втратами у районах Одеської і Донецької областей, які наводив С. Косіор на червневому (1934 р.) пленумі ЦК КП(б)У: від 25 до 40%¹⁵⁹. Отже, можна зробити припущення, що втрати врожаю у жнивях 1933 р. сягали третини валового збору, себто 473 млн пудів. З урахуванням втрат валовий збір не перевищував 946 млн пудів. Після хлібопоставок у

господарствах залишилося близько 630 млн пудів. За річною нормою в 16 пудів на людину для сільського населення потрібно було б утворити продовольчий фонд у 400 млн пудів (якщо виходити з чисельності сільських жителів на початок 1933 р.). Однак населення, яке пережило Голодомор, потребувало менше — близько 350 млн пудів. На фураж, потреба в якому теж істотно зменшилась через загибель значної кількості кінського поголів'я, і насіннєвий фонд разом залишалося орієнтовно 280 млн пудів. Таким чином, хлібний баланс, хоч і з деяким напруженням, все-таки зводився. Щоправда, резервів не залишалося, і П. Постишев переконав Сталіна не наполягати на негайному поверненні наданої Україні фуражної, насіннєвої та продовольчої позичок у першій половині 1933 р.

Існування колгоспного ладу виявилось можливим за умови досягнення певного консенсусу між державою і селянином. У кризовій ситуації обом сторонам довелося відступити від початкових позицій. Персоніфікована Й. Сталіним держава відмовилася від безрозмірної продрозкладки, що прирікала селян на рабську працю в примусово створених колгоспах. У свою чергу, селяни відмовилися від бойкоту громадського господарства і змирилися з обов'язковими, але твердо зафіксованими поставками, які давали їм змогу вільно розпоряджатися надлишком виробленої в громадському господарстві продукції.

Досягнутий консенсус влаштовував творців командної економіки, яка за допомогою колгоспів абсорбувала десятки мільйонів раніше економічно незалежних селянських господарств. Сталін зрозумів, що економічний лад повинен влаштовувати й селян. У лютому 1933 р. на Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників він висунув лозунг «Зробити усіх колгоспників заможними». В другій п'ятирічці чимало було зроблено, щоб зміцнити колгоспний лад, передусім шляхом зміцнення трудової дисципліни.

Зокрема, Наркомзем УСРР затвердив «Тимчасові правила внутрішнього розпорядку в колгоспах», які 8 квітня 1933 р. набули форму постанови РНК УСРР і ЦК КП(б)У. Вони прив'язували селян до колгоспу приблизно так, як у дореформеній Росії за общиною закріплювалася категорія державних селян. Відхід у промисловість, радгоспи та на інші роботи допускався тільки з письмового дозволу правління колгоспу. У разі відмови колгоспника без поважних причин від роботи правління колгоспу зобов'язане було стягнути з винуватця до п'яти трудовнів. При повторному порушенні селянина виключали з колгоспу з відчуженням присадибної ділянки.

Запровадження в грудні 1932 р. внутрішніх паспортів, якими сільське населення не охоплювалося, не могло повністю перешкодити втечі селянської молоді в місто. Тим більше, що урбанізаційні процеси відбувалися й легальними шляхами — оргнабір, призов до Червоної армії, зарахування до технікумів та вищих навчальних закладів. У сільському господарстві ставав відчутним брак робочої сили. Тому влада звернула увагу на жінок, які становили від 60 до 70% працездатного населення села. У червні 1933 р. в штат політвідділів було введено посаду жінорганізаторів.

Жінорганізатори створювали умови для надання колгоспницям професійних знань, дбали про необхідні побутові умови, щоб ті могли працювати. З ініціативи політвідділу Старобешівської МТС (Донецька область) у березні 1933 р.

було організовано першу в СРСР тракторну бригаду дівчат, яку очолила Паша Ангеліна. На VII Всесоюзному з'їзді рад П. Любченко повідомив, що на початок грудня 1934 р. в Україні було висунуто на керівну роботу 250 тис. колгоспниць¹⁶⁰.

За рішенням листопадового (1934 р.) пленуму ЦК ВКП(б) політвідділи МТС було реорганізована у звичайні партійні органи. Фактично це була не реорганізація, а ліквідація надзвичайних органів з використанням частини кадрів політвідділів МТС у штатах райкомів партії.

В другій п'ятирічці машинно-тракторні інстанції обслуговували майже всі колгоспи (крім розташованих у поліських районах). Застосування машин не тільки полегшувало працю в полі, а й створювало можливості для впровадження агротехніки. Якщо в 1932 р. зернові культури зовсім не прополювали, то в 1934 р. їх обробляли на площі 11,8 млн га. Ярові посіви були забезпечені зяблевою оранкою на 19% в 1933 р. і на 85% — в 1937 р.¹⁶¹

Запровадження машинної техніки потребувало створення в сільському господарстві кадрів механізаторів. Навчання масовим професіям організовувалося на довгострокових курсах і в постійно діючих школах з навчально-виробничими майстернями. За 1934–1936 рр., коли воно набрало найбільших темпів, для колгоспів було підготовлено 350 тис. фахівців масових професій для МТС — 247 тис., для радгоспів — 25 тис.¹⁶²

В 1937 р. в УСРР існувало 27 347 колгоспів, які об'єднували 3756,8 тис. селянських дворів (96,1% від загальної кількості). У господарствах налічувалося 7 056 тис. працездатних осіб, тобто менше двох на кожен двір, з них 703 тис. осіб перебували в регульованому державою відході¹⁶³.

В лютому 1935 р. в Москві відбувся II Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників. З'їзд схвалив новий Примірний статут сільськогосподарської артілі, в якому знімалися обмеження на прийом до колгоспу. Разом з тим статут значно обмежив (до чверті або половини гектара, залежно від місцевих умов) розміри присадибних ділянок. Мотиви обмеження відверто пояснив голова колгоспу ім. В. Куйбишева Путивльського району Чернігівської області С.Орехов: «Ясно, товариші, що розмір садиби треба скоротити, її треба зробити такою, щоб не перешкоджала колгоспникові ходити на роботу»¹⁶⁴.

У березні 1934 р. на обласній конференції робітників у Харкові П. Посишев закликав присутніх сприяти поширенню здобутків агротехнічної науки. Органи радянської влади почали розгортати рух за створення хат-лабораторій, ініціатором якого зробили колгоспника артілі ім. Г. Петровського Кременчуцького району Харківської області О. Курносенка. На початок 1937 р. в УСРР функціонувало 10 500 хат-лабораторій, у них працювало понад 150 тис. колгоспників¹⁶⁵.

Набули всесоюзного розголосу трудові подвиги П. Ангеліної і М. Демченко. На початку 1935 р. бригада Паші Ангеліної стала ініціатором всесоюзного змагання тракторних бригад. Тоді ж ланкова колгоспу ім. Комінтерну Городищенського району Київської області Марія Демченко зобов'язалася виростити урожай цукрових буряків по 500 ц з га. Так в СРСР було покладено початок змаганням п'ятисотенниць.

Сталін створював колгоспний лад як інструмент для підтримування потрібного рівня нееквівалентності в економічних зв'язках між містом і селом. Його

лозунг «Зробити усіх колгоспників заможними» був демагогічним. Йшлося не про справжню заможність, а тільки про забезпечення колгоспників певним мінімумом життєвих благ. Власне, від селян потрібно було відвести примару голоду, яка постійно тяжіла над ними в 1929–1933 рр. Заради цього колгоспники погоджувалися на будь-які умови праці в громадському господарстві.

Настрої, які склалися у колгоспників після Голодомору ілюструє розповідь голови колгоспу ім. П. Постишева (Дніпропетровська обл.) Є. Косих про боротьбу за врожай 1933 р.: «Ми повісили на своїх хатах замки. Ми перевели правління колгоспу, сільради, осередок (партосередок — *Авт.*) і кооперацію в борозну. Ми всім селом — від малого до старого — вийшли тягати пирій, труїти мишей та ховрахів. І пішла справа, якій ми самі дивувалися. Одну стогектарку пололи два рази, і три, і навіть п'ять. І ось із супіскових наших ділянок, із убогих наших гектарів ми взяли по 15 центнерів ярової й озимої пшениці, по 17 центнерів сортового вівса, по 33 центнери кукурудзи і по 15 — ячменю. На трудодень одержали понад пуд зерна і 3 рублі 90 коп. грішми»¹⁶⁶.

Таких результатів досягали не всі. Однак узагальнені дані теж свідчать про позитивні зрушення в життєвому рівні колгоспного селянства після відмови держави від продрозкладки. Пересічно по Україні за 1937 р. колгоспники одержали на трудодень по 3,5 кг зерна, тобто в 4,4 рази більше, ніж у 1932 р. За 1932–1937 рр. частка господарств, у яких видавалося на трудодень менше 2 кг зерна, знизилася з 80 до 16%. Натомість частка артілей, де видавали на трудодень від 2 до 5 кг хліба, збільшилася з 19,4 до 69,8%¹⁶⁷. Починаючи з 1935 р. більшість колгоспів почала розбудовувати підсобні галузі — садівництво, городництво, птахівництво, бджільництво, ставкове господарство.

Затиснуте в лещата командної економіки, колгоспне селянство мусило віддавати державі надто велику частку додаткового продукту. Зіставимо схожі за погодними умовами 1933 і 1936 рр. При урожаї зернових на пні в 1419 млн пудів і поставках державі в 317 млн пудів товарність зернових у 1933 р. формально дорівнювала 22,3%. Це — на рівні другої половини 1920-х рр., приблизно дві третини дореволюційної товарності. Згадаймо, однак, що в цьому році, як і в попередні, спостерігалися величезні втрати вирощеної продукції. Щоб визначити реальний рівень товарності зернових, треба їх урахувати. Якщо припустити, що було втрачено третину врожаю, то питома вага зерна, переданого державі, підвищиться до 33,5%. Такий рівень товарності не поступався дореволюційному.

У 1936 р. за меншої посівної площі (18,7 млн га) і трохи вищої врожайності (11,8 центнера з га) біологічний урожай становив 221 млн центнерів, або 1 381 млн пудів. Сумарний обсяг обов'язкових поставок тоді було зменшено на 28 млн пудів, головним чином, за рахунок скасування хлібопоставок у деяких цукробурякових районах Київської і Вінницької областей. Проте зросли надходження державі іншими каналами, особливо закупівлею. Загалом було заготовлено 545 млн пудів хліба, тобто більше, ніж за будь-який попередній рік, включаючи період жорстокої продрозкладки 1930–1932 рр. Питома вага заготовів у біологічному врожаї становила 39,5%. Врожай у коморі завжди менший, а тому справжня товарність перевищувала 40%. Більш точну цифру назвати не можна, не знаючи втрат від поля до комори. Проте відомо, що після нормалізації

становища в сільському господарстві втрати скоротилися до мінімуму, і реальна товарність не набагато перевищувала 40-відсоткову позначку¹⁶⁸.

Зіставлення 1933 і 1936 рр. свідчить про те, що держава обернула на свою користь всю економію, одержану в сільському господарстві завдяки подоланню втрат, і навіть взяла у селян додаткову частину врожаю. Не має особливого значення й те, що підвищилася питома вага закупівель, реалізовуваних за значно вищою ціною, ніж обов'язкові поставки. Закупівельні ціни теж не повертали колгоспам витрат виробництва.

6. Підсумки «навздогінної» модернізації

На початку 1933 р. Й. Сталін оголосив про дострокове виконання першої п'ятирічки — за 4 роки і 2 місяці (тобто, до кінця 1932 р.). 1933-й рік був останнім роком першої п'ятирічки, але став розглядатися як перший рік другої п'ятирічки.

В історичній літературі міцно трималася легенда про дострокове виконання першої п'ятирічки. Однак при зіставленні натуральних показників п'ятирічного плану з обсягами виробництва, досягнутими в 1932 р., виявляється, що виконати п'ятирічку не вдалося по багатьох позиціях. Зокрема, Донецький басейн мав збільшити видобуток з 27 до 80 млн тонн, а фактично гірники видали на-гора тільки 45 млн тонн вугілля. Виплавку чавуну в Україні слід було збільшити за п'ятирічку з 2,4 до 6,6 млн тонн, а було виплавлено 4,3 млн тонн¹⁶⁹. З окремих видів продукції, особливо легкої, харчової та хімічної промисловості, затвердженого першим п'ятирічним планом обсягу виробництва взагалі не досягли у довоєнний час.

Проте слід узяти до уваги, що невиконання поставлених завдань було запрограмовано самим підходом до планування. Цей підхід — ставити недосяжні цілі, добиваючись їх виконання під загрозою найжорстокіших кар, — Сталін широко практикував саме у першій п'ятирічці. Виступаючи на січневому (1933 р.) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) з доповіддю «Підсумки першої п'ятирічки», він заявив: «Не можна не підганяти країну, яка відстала на сто років і якій загрожує через її відсталість смертельна небезпека. Тільки таким чином можна було дати країні можливість нашвидку переозброїтися на базі нової техніки і вийти, нарешті, на широкий шлях... Тому партія була змушена підхльостувати країну, щоб не прогаяти часу, використати до дна передишку і встигнути створити в СРСР основи індустріалізації, які становлять базу його могутності»¹⁷⁰.

Ключове слово у процитованому уривку з сталінської доповіді — «передишка». Кремлівські можновладці ставили радянське суспільство з певні часові рамки: між першою і другою смугами війн. Суспільство повинне було звикати до існування в режимі передишки.

Але в другій п'ятирічці (1933–1937 рр.) від штурмових методів будівництва економічного фундаменту під існуючий політичний режим довелося відмовлятися. Були заплановані досить помірні середньорічні темпи зростання промислової продукції — 13–14%, що ліквідувало гостроту народногосподарських диспропорцій. Припинення індустріальної гонитви дозволило приділити увагу освоєння нової техніки і підготовці кваліфікованих кадрів.